

Óbis Hajnalka (1972) a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófiai Intézetének docense. Kutatási területe a késő antikvitás társadalomtörténete, Aurelius Augustinus műveivel, elsősorban levelezésével foglalkozik.

„Ruerunt ligna et lapides” Városok pusztulása, barbár inváziók erkölcsi dimenzióban

Óbis Hajnalka

Az ókor alkonyán, Augustinus korában a romok a természet szelíd és lassú rombolása helyett inkább a történeti pusztítás, a háborúk nyomát viselték magukon, és a hippói egyházatya számára elsősorban a történeti, filozófiai, morális elmélkedések tárgyául szolgáltak. A barbár inváziók kora volt ez az időszak: a 4–5. században gótok, vandálok, alánok, hunok birodalmon belüli népmozgásai, támadásai határozták meg a római kül- és belpolitikai eseményeket. A barbárok főbb csoportjai Európából és a mai orosz területekről érkezve a Római Birodalom határát a Duna és a Rajna vonalánál lépték át, különféle indokokkal, de elsősorban részesülni szerettek volna a rómaiak gazdasági prosperitásából vagy a területen letelepedve, vagy rablóhadjáratok révén.¹ Bár történtek békés kísérletek a barbár törzsek és a római hatalom viszonyának rendezésére – a császárok szerződésekként, írásbeli megállapodásokkal próbálták letelepíteni és a római hadsereg szervezetébe integrálni a gót, vandál vagy egyéb barbár törzseket –, a korszakot mégis számtalan fegyveres összecsapás és azok szomorú következményei jellemzik. A gótok hadjáratai közül emlékezetes, jelentős és utólag visszatekintve szimbolikus jelentőségű az az esemény, mikor Alarik gót csapatai 410 augusztusában elfoglalták és feldúlták Róma városát. Jelen írásomban azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy ezen esemény, valamint más városok (Constantinopolis, Sodoma, Hippon) pusztulása milyen kontextusban és interpretációban, illetve milyen etikai érvrendszerrel jelennek meg a hippói püspök bizonyos műveiben (*Epistulae, Sermones, De civitate Dei*). Ezekből a szövegekből kirajzolódik Augustinus romokhoz való sajátos viszonya, amelyet a pusztulásban megragadható emberi történelem és emberi léthelyzet mulandóságának gondolata és keresztény etikai konzekvenciák jellemeznek.

Róma városának pusztulása

Az 5. század elején az Itáliában tartózkodó gót seregek háromszor is Róma ellen vonultak, 401–402-ben, 405–406-ban és 408–410-ben, ez utóbbi alkalommal Alarik vezetésével. Míg 408-ban és 409-ben a gótok váltságdíj fejében elálltak Róma ostromától, 410. augusztus 24-én Alarik csapataival bevonult Rómába a Porta Salarián, majd három napig tartó fosztogatás, rombolás, gyújtogatás, erőszakoskodás következett. Mindezek ellenére Alarik, aki ariánus keresztény volt, a keresztény templomok menedékhelyét tiszteletben tartotta, így a római lakosok egy része megmenekülhetett azáltal, hogy a templomokba húzódott be.² Az események szerencsétlen alakulásához hozzájárult, hogy Honorius császár nem volt hajlandó a gótokkal alkudozni, és 408-tól korábbi kiváló hadvezérére, Stilichóra sem számíthatott a birodalom védelmezésében. Alarik egy ellencsászárt is kinevezett a nyugati birodalom részére, Priscus Attalust, saját feladatkörének pedig a hadsereg főparancsnokságát tartotta meg. Törekvése azonban nem arra irányulhatott, hogy ténylegesen megszerezze a nyugati birodalom rész feletti uralmat, hanem inkább kedvező alkupozíciót szeretett volna elérni a rómaiakkal szemben, és letelepíteni a vezetésé alá tartozó törzseket.³

A Római Birodalmat ért számos katasztrófa között a 410. évi nagy jelentőségre tett szert, hatása és interpretációi a hippói püspök és más szerzők műveiben is megjelennek.⁴ A megrázó kódtatás abból eredt, hogy a kortársak az addigi római történelemre visszatekintve két esetet tudtak csak felidézni, amikor hasonló fenyegetés érte magát Róma városát: az egyik az volt, mikor Brennus vezetésével a gallok foglalták el nyolc évszázaddal azelőtt, a másik az, amikor Hannibál fenyegette a Várost. A gótok pusztítása a korabeli krónikások számára nem egyszerűen egy hadi esemény volt, hanem a római világképet rendítette meg, az öröknek és legyőzhetetlennek hitt *Roma aeterna*⁵ és a *virtus Romana* eszményét. A kortársak a birodalom válságos helyzete és azon tény ellenére is, hogy a császári udvar székhelye akkor már nem Róma, hanem Ravenna volt, Rómát *caput mundi*nak, a világ középpontjának tartották, holott az a kulturális nagyság, amelyet Alarik góttjai fenyegettek, már csak halvány és reszkető árnyéka volt a réginek.⁶

Az esemény, Róma kirablásának híre és a Rómából induló menekülthullám szinte egyszerre érzékelik Africa provinciába, a hippói püspökhöz és más egyházmegyékbe.⁷ Augustinus leveleiben, szentbeszédeiben több alkalommal tesz említést Róma kifosztásáról, valamint azt is tudjuk, hogy közvetve ez járult hozzá a 22 könyvből álló *De civitate Dei* című műve létrehozásához, amelyen 412-től 426-ig dolgozott. Ez a mű egyben válasz volt a nem keresztény kortársak vádjaira, akik úgy magyarázták az eseményeket, hogy a keresztények a felelősek Róma ezen megpróbáltatásaiért, mivel betiltották és üldözik a régi, pogány istenek kultuszait, akik eddig megvédték a Római Birodalom városait.

Augustinus reakciói Róma 410. évi pusztulására

A következőkben Augustinus 410 és 412 között keletkezett leveleit és szentbeszédeit vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy az említett történeti esemény milyen etikai érvrendszerrel, párhuzamokkal, milyen interpretációban, retorikai kontextusban jelenik meg bennük. Hogyan értékeli Augustinus a bekövetkezett eseményeket, azok helyét az események láncolatában, illetve a történelemben, milyen vigasztalást képes nyújtani a katasztrófa miatt reményvesztett híveinek, és milyen etikai elveket, állásfoglalást ad az eset kapcsán a keresztény életmód és erények legfontosabb kérdéseire? Első reagálásnak a 15A szentbeszéde tekinthető, amelyet 410. szeptember 22-én mondott el, és a 32. zsoltárról, valamint Jób könyvének 2. fejezetéről szól. Ebben arra inti a híveket, hogy Jób példáját kövessék, aki elfogadta Isten kezéből a jót és a rosszat is, vessek magukat alá Istennek, és hitüket ne ebbe a földi világba, hanem az eljövendőbe helyezték. Három nappal később egy másik homíliájában (113A) Augustinus említést tesz azokról a vádokról, amelyeket a nem keresztények hangoztattak, miszerint Isten nem védte meg Róma városát. A 410. évben hangzott el a 81. sermo, amelyben először említi Róma kirablását és beszél azokról a vádokról, miszerint azért bukott el Róma, mert elhanyagolták a régi, pogány istenek kultuszait. A következő évben keletkezett a 296. és a 105. sermo, amelyek az előbbi témákon kívül azt a kérdést is érintik, hogy vajon miért nem védtek meg Rómát a mártírok és a szentek csontjai,⁸ pontosabban

az a hatalom, amelyet ezen ereklyéknek tulajdonítottak. A legismertebb reakció azonban Augustinus részéről az a homília, amelyet tractatusként is nyilvántartanak, és a *De excidio urbis Romae* (Róma városának pusztulásáról) címet viseli,⁹ valamint a *De civitate Dei* első három könyve, ahol részletesen cáfolja a pogány vádakot Róma pusztulásával kapcsolatban.

Ez a történelmi esemény és a hozzá kapcsolódó interpretációk természetesen minden szerzőnek alkalmat adnak arra, hogy a filozófusok régi toposzát hangoztassa arról, hogy a városok és az emberek is mulandóak, de tanulmányom címében¹⁰ nem csak ezért áll Róma pusztulása helyett városok pusztulása. A többes szám az esemény történelmi értékelésére utal Augustinus történetfilozófiáján és etikai rendszerén belül, jelezvén azt a változást, amely az egyházatya gondolatrendszerében 410 és 412 között következik be, és a *De civitate Dei*ben kerül majd kifejtésre teljes rendszerként. Augustinus történelemfelfogásában Róma pusztulása nem kitüntetett szerepű, nem azért következik be, mert lakói bűnösebbek voltak a többi város lakóinál. Számára a Város pusztulása az emberi szenvedés általános eseteként tárgyalandó, és a bűn, az erény és az isteni igazságosság dimenziójában értelmezendő. A *De excidio urbis Romae* szövegében szembeállítja az emberi és az isteni igazságosságot,¹¹ és abból az alapfeltevésből indul ki, hogy bűnös emberi mivoltunkban nem a rossz, hanem a jó szorul magyarázatra. Isten előtt senki sem büntelen, és a város pusztulása lehetőséget teremt arra, hogy az életben maradottak a megtérést válasszák, keresztényi módon éljenek.¹² Az esemény értékelésében körvonalazódik az egyházatyaának a római államhoz való viszonya is:¹³ az állam, amely pusztulásának folyamatát éli, semleges képződmény, az egész történelem menetében Augustinus koncepciójában nem kitüntetett szerepű. A keresztény római állam politikája nem képes megvalósítani azt az üdv-történeti feladatot, amelyet Augustinus a történelem céljaként később megfogalmaz. Ezen élmények hatására kezd kifomálódni gondolatrendszerében Isten Városának eszméje, amely az igaz keresztényeket gyűjti majd a falai közé.

Augustinusnak nem személyes élménye volt Róma pusztulásának látványa, az Észak-Afrikába a tengerentúlról érkező menekültek elbeszéléseiben értesült az eseményekről, és az egyik levelében¹⁴ azt fájlatja, hogy püspöktársai nem tájékoztatták részletesen levélben az Itáliában történtekről. Tevékenységének 410 és 412 közötti szakaszáról azt találjuk az életrajzaiban,¹⁵ hogy ekkoriban Hippóban és környékén tartózkodik, s így szinte egyszerre ér el hozzá a római események híre és a menekülthullám. A hippói püspököt a donatisták és a circumcelliók elleni harca köti le,¹⁶ gaztetteikkel és garázdálkodásaikkal kénytelen foglalkozni, Africában egyelőre ezek jelentik a közvetlen, fizikai veszélyt, nem pedig a tengerentúli barbár támadások. A 411-es nyári karthagói donatista konferencia szervezésével, majd annak jegyzőkönyveivel foglalatalkodik.¹⁷ A szakirodalom egy része hiányolja Augustinusnak a római eseményekre történő első reakcióiból a kellő drámaiságot, a katasztrófahangulatot, van olyan szerző is, aki arra ragadhatja magát, hogy azt írja:¹⁸ Róma mindig is hidegen hagyta Augustinust, így nem csoda, ha a mostani események sem rendítik meg. A kiegyensúlyozott értékelést nehezíti, ha más *auctor*okéval vetik össze Augustinus Róma kirablására és elfoglalására tett reakcióit, például Hieronymuséival,¹⁹ aki szenvedélyesen kötődött Róma városához. Hieronymus ifjú-

korát Rómában töltötte, és most Vergilius és a Biblia szavaival siratja Róma végét.

Augustinus Róma-képét tovább árnyalhatjuk, ha a városhoz való viszonyában különbséget teszünk egyfelől az életrajzi tények, élmények, események vizsgálata, másfelől aközött, amit Róma mint irodalmi szimbólum, a civilizáció jelképe, *Roma aeterna* jelentett az egyházatya számára. Ha az életrajzot nézzük, mást láthatott Rómában 383–384-ben első római tartózkodása idején, amikor a manicheusok között élt, és mást, amikor második ottani tartózkodásakor, 387–388-ban már megtért keresztényként meglátogatta a római vértanúk sírjait. Ekkor felháborodott azon, hogy Rómában a vértanúk sírjánál mindennapos a lakoma és a hozzá kapcsolódó részegeskedés szokása a kultuszban, amit Milánóban Ambrosiusnak már sikerült visszaszorítania. Rómában akkoriban találkozott aszketikus életvitelű közösségekkel is, mint később említést tesz róla, akik szigorú életmódot tartottak, a húsevéstől és a borivástól is tartózkodtak, sokat böjtöltek. Vagyis az akkori Rómából a keresztény közösségek és azok szokásai ragadták meg a figyelmét, nem a lenyűgöző épületek, a történelem és az urbanizáció. Róma mint hatalmi központ is veszített a szerepéből erre az időszakra, mint említettem, a császári udvarnak már nem itt volt a székhelye, bár a római arisztokrata családok még mindig gazdagnak és befolyásosnak számítottak, több fontos állami tisztséget is betöltöttek. A *Roma aeterna* eszméjével Augustinus az ég és a föld mulandóságát állítja szembe (Mt 24,35 és Lk 21,33 alapján) a *Sermones* 105, 10-ben, amely 411 nyarán hangzott el. Az *Aeneis* I. 279-et idézve Vergilius szemére veti, hogy azt írta: Juppiter minden uralmat örökre a rómaiaknak fog adni, holott tudhatta volna, hogy minden földi uralom mulandó. Egy másik szentbeszédben, a 81. számúban azt mondja, nem kell meglepődni azon, hogy egy város élete is elmúlik, mivel falai között emberek élnek, s az ő életük fonala szintén megszakad egyszer. „Mi más ugyanis Róma, mint a rómaiak? – kérdi a püspök. – A városnak az ember az ékessége, a lakója, de az irányítója (*rector*) és a kormányzója (*gubernator*) is, márpedig az ember arra született, hogy meghaljon. Természetes tehát, hogy vele együtt meghal a város is.”²⁰

A *Sermones* vizsgált szövegeiből (*sermo Denis* 24, *sermo* 81, 105, 296, 397; *De excidio urbis Romae*) először is magának a történelmi ténynek a meghatározása az, amit érdemes kiemelni: miről is van szó, amikor Augustinus Róma pusztulásáról beszél? Elsőre egy sztoikus filozófus hozzáállásával közelít az eseményekhez: szerinte nem szabad, hogy téves ítéletek vezessenek bennünket, nem szabad a dolgokhoz túlzó értékítéletet társítani, még akkor sem, ha tragikus eseményről van szó. Számára nem nyilvánvaló tény, hogy Isten nem kímélte meg a Várost.²¹ Különbséget tesz egy város teljes elpusztítása és megostorozása, megbüntetése között. Szodoma példáját hozza fel, amelynek az Úr nem kegyelmezett, hanem teljesen elpusztította, tüzellel elemésztette, semmi nem maradt a jószágokból, sem az emberekből, sem a házakból. Róma városával azonban nem ez történt (*De excidio urbis Romae* 2), mert sokan elmenekültek, mások pedig, bár ott maradtak, mégis túléltek a csapást, és sokaknak menedéket nyújtottak a templomok: ez nem a teljes pusztulás képe. Ezzel kapcsolatban merül fel az isteni igazságosság kérdése: bizonyára voltak Rómában igaz emberek, akiknek a kedvéért Isten megkegyelmezhetett volna a városnak. Itt arra az ószövetségi történetre hivatkozik

Augustinus, amikor Ábrahám kérdezi az Urat, hogy ha talál a városban ötven igazat, megkegyelmez-e a Városnak a kedvéért. Isten erre igent mond, majd Ábrahám megkérdezi ugyanezt negyvenötrel, aztán fokozatosan csökkentve a számukat eljut a tízig, hogy tíz igaz ember kedvéért megkímélné-e a várost, és erre is igen a válasz. Rómában ezek szerint nem volt még tíz igaz ember sem, hogy Isten nem kegyelmezett meg a városnak? Ez nyilván ellentmond annak a ténynek, hogy Rómában sok keresztény közösség él önmegtartóztatásban, igaz keresztény módjára. Am Augustinus szerint az isteni igazságosság mércéjével mérve itt nincs is szó Róma városának teljes elpusztításáról, hanem csak arról, hogy Róma városa megostoroztatott, javító szándékkal büntetést kapott, és Isten végső soron megkímélte, mert hagyta, hogy egyesek elmeneküljenek, kiköltözzenek, elrejtőzzenek. A *De excidio urbis Romae*-ban az Isten által teljesen elpusztított Szodoma ellentétpárjaként Constantinopolis jelenik meg a tractatus szövegében mint Isten által megkímélt és megőrzött Város, valamint az a gondolat, hogy a város fogalma nem a falakat, hanem a benne élő polgárok összességét jelenti.

Vagy azt gondoljátok, testvéreim, hogy a falakat, és nem a polgárokat kell városnak tekintenünk? Elvégre ha Isten ezt mondta volna a szodomaiaknak: „Meneküljetek, mert fölperzselem ezt a helyet!”, nemde azt mondanánk – amennyiben elmenekültek volna, és az égből érkező tűz csak a köveken és a falak között pusztított volna –, hogy nagy jót tett velük? Nemde Isten megkegyelmezett volna így a városnak, hiszen a város elvándorolt volna, és a tűzvészt elkerülte volna?

De excidio urbis Romae 6. Tokodi Péter fordítása²²

Constantinopolis történetében csodás elemek és figyelmeztetés kíséri Isten kíméletének megnyilvánulását. Augustinus azt a történetet idézi fel,²³ amikor Arcadius császár idejében egyszer nagy rémület lett úrrá a városon, miután az egyik katonának olyan látomása volt, hogy a város hamarosan, mégpedig egy meghatározott napon égből jövő tűz martaléka lesz. A katona beszámolt a látomásról a püspökének, aki tájékoztatta róla a népet. Eljött az a bizonyos nap, tüzes felhő jelent meg az égen, az emberek a templomokba menekültek, és igyekeztek megkeresztelkedni vagy bűnbánatot tartani. A tüzes felhő azonban eloszlott. A következő szombatra is megjósolták a város pusztulását, mire az egész város kiköltözött a császárral együtt, házaikat bezáratlanul hagyták, és a várostól távol könyörögtek Istenhez. De a várt pusztulás csodás módon nem következett be, sőt amikor hazatértek, senkinek a házából nem hiányzott semmi, minden úgy volt, ahogy hagyták. Ezen eset kapcsán Augustinus azt a lehetőséget is mérlegeli, hogy ha Isten mégis elpusztította volna az említett esetben Constantinopolis városát, akkor is úgy kellene tekinteni, hogy megkímélte a várost, mert előre figyelmeztette az embereket a pusztulásra, és megadta számukra a lehetőséget, hogy kiköltözzenek, mielőtt a városból csak a romok maradnának. Az elpusztított város romjai is lehetnek tehát jelek, Isten kíméletének a jelei.

De még ha akkor, amikor a várost elhagyva kivonult az egész nép, rászakadt volna a pusztulás a helyre, és az egész, miként Szodomát, úgy elpusztította volna, hogy semmi

más, csak romok maradnak belőle, még így is ki kételkedne, hogy Isten megkegyelmezett annak a városnak, mert előre figyelmeztette és megrémítette, azok kivonultak és elköltöztek, és csak a helye pusztult volna el?

De excidio urbis Romae 8. Tokodi Péter fordítása

A másik központi gondolat, amely a történetben rejlik, az, hogy a város nem a falakkal, épületekkel azonosítható, nem földrajzi helyhez kötött, hanem a várost valójában polgárainak közössége jelenti. Ez a közösség, a *civitas* azonos értékekben osztozik,²⁴ és képes elhagyni a város falait a szó konkrét és átvitt értelmében egyaránt. Augustinus a rombolás és a pusztulás képével (*vastatur mundus*)²⁵ az építkezést állítja szembe (*Est ergo fides, quae aedificatur in nobis*),²⁶ egy szellemi építkezést, amely a hit segítségével történik, és amely hozzájárul annak a másik városnak, az égi Jeruzsálemnek a létrejöttéhez. Eme jövődöbéli város polgárainak mintaképeként Noé, Dániel és Jób személyét említi. Noé a jó előljárókat jeleníti meg, akik irányítják és kormányozzák az egyházat, Dániel a szent önmegtartóztatásban élőket, Jób pedig a házások csoportját. Jób alakja, aki elvesztette vagyonát, szeretteit, testi egészségét, a szenvedések elviselésének és az Isten iránti állhatatosságnak a mintapéldája, akinek a türelme megedződött a megpróbáltatások közepette, ellenállt a kísértésnek, hogy megátkozza Istent, kitartott a hitében a végsőkig, állhatatos volt. Így kell a híveknek is elviselniük a földi szenvedéseket, hogy egy várhatóan nagyobb szenvedéstől, a pokol kínjaitól megkíméljék magukat. A földi építmények és időlegesen létező dolgok Istennel összehasonlítva jelennek meg a szövegben:

Tedd mérlegre Krisztussal Rómát, tedd mérlegre Krisztussal az egész földet, semmi teremtmény nem mérhető a teremtőjével, semmi mű nem hasonlítható az alkotójához.

De excidio urbis Romae 9. Tokodi Péter fordítása

Az egyházatya a mulandóság kategóriáját állítja szembe az *aeternitással*, az örökkévalósággal és az örök pokolbeli büntetéssel. Vigasztalásul azt tudja mondani a híveknek, hogy a barbároktól, éhínségtől, üldözéstől való félelem össze sem hasonlítható a pokolbeli gyötrelmekből való félelemmel, mivel a legnagyobb rossz, amit ember elszenvedhet, az erkölcsi rossz.

A 296. számú *sermó*ban, amely a római vértanúk neve napján hangzott el, előkerül a város fogalmával kapcsolatban az a kérdés, hogy az isteni védelem és pártfogás miért nem működött Róma esetében. A városnak antik pogány elképzelés szerint mindig van védőistene; ennek a szerepét veszik át a keresztény gondolkodásban a vértanúk ereklyéi. A hippói püspök beszédében arra a felvetésre válaszol, hogy miért nem védtek meg Rómát az apostolok sírjai, hiszen ott található Péter, Pál, Lőrinc és több más vértanú testi maradványai. Ezek a sírok valóban ott vannak Rómában, mondja a hippói püspök, de nincsenek ott azoknak a szívében, akik erről beszélnek; és különben sem szabad az apostolokat túlságosan tisztelni testi mivoltukban. A 24. számú *sermó*ban a mártírokat példaképként állítja a hívek elé, akik különbséget tudtak tenni aközött, amit testi, és amit lelki szemekkel láttak. Ebben a *sermó*ban a hit szeméről beszél, amely az eljövendőkre szegeződik, és megveti a jelenvalókat (*oculus fidei, tendebatur oculus in futura, contemnebant praesentia*): ilyen szemmel kell a hívőnek saját

kora eseményeit szemlélnie. Nem a múltba tekintő lélekkel, hanem az eljövendők reményére és az örökkévalóságra gondolva, megvetve a jelen dolgait.

Saját korának, a jelennek az értelmezéséhez több hasonlatot is segítségül hív a hippói püspök. A Rómában történetekről úgy beszél, mint egy szükségszerű gyógyítási folyamatról, amely fájdalommal jár.²⁷ Másik hasonlatában Isten úgy jelenik meg, mint egy atya, aki szintén fájdalommal járó testi fenyítésben részesíti gyermekét annak java érdekében. Ezenkívül az úr–szolga viszony is megjelenik hasonlatként: a szolga tudja ugyan, hogy gazdája mit szeretne, mégis verésre méltó dolgot művel, ezért gazdája megbünteti. Más helyen, a 397. *sermó*ban a gabona kicsépeléséhez hasonlítja az eseményeket, amely folyamat végén a gabona megtisztul és elválik az ocsútól; vagy az aranyműves kemencéjéhez hasonlítja a világot, amelyben az arany elválik a hamutól és a salakanyagoktól.²⁸ A *Sermones* 81, 7-ben pedig a *vastatur mundus, calcatur torcular* kifejezést használja, ami az olívaolaj préselésének a metaforájára utal.²⁹ Elpusztul a világ, tapossák az olajbogyót a présben, a keresztény hívő pedig, aki ezen a földön vándor, átutazó (*peregrinatur*), hazáját, igazi városát az égben keresve jövődöb mennyei otthona felé törekszik.³⁰ A 296, 6. *sermó*ban így fogalmazza meg ezt a gondolatot Augustinus: *concutitur mundus, excutitur vetus homo, premitur caro, liquescat spiritus* („reng a világ, kiveti a régi embert, meggyötörtetik a test, és belőle tisztább lélek fakad”).

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy Augustinus Róma 410-es elpusztításához kapcsolódó reakcióiban nem valamilyen Róma iránti közömbösséget kell látnunk, hanem egy teljes nézőpontváltást. Nem a Római Birodalom történetének nézőpontjából, hanem egyetemes nézőpontból tekintve ez az esemény csak egyike lesz a történelem számos várospusztulásának, nincs kitüntetett szerepe. Az egyházatyanak a várost alkotó polgári közösségre, a *civitasra* vonatkozó felfogása pedig, amely szerint a *civitas* nem falakhoz és földrajzi helyhez kötött, képes elhagyni korábbi helyét és vándorolni, hozzájárul a *civitas terrena* és a *civitas Dei* eszméjének formálódásához. Ezekben a közmondásosan „rossz időkben” a földi városban, vagyis a Római Birodalomban elszenvedett megpróbáltatások ellen Augustinus azt javasolja, hogy az égi haza, az égi város érdekében fáradozzanak a rómaiak, a hamis és csalárd istenek tisztelete helyett az egy igaz Istent tisztelve. Ez Róma régi nagyságához képest egy másfajta nagyság és dicsőség lehetőségét rejti,³¹ szellemi síkon valódi, „vég nélküli uralmat” ígér egy mennyei városban, ahol „győzelem, igazság, méltóság és szentség, békesség és boldogság, élet és örökkévalóság van”. Így fogalmazza meg a rómaiakhoz, a „Regulusok, Scaevolák, Scipiók, Fabriciusok dicsőséges jellemű ivadékaihoz” intézett buzdítását a *De civitate Dei* II. 29-ben (Földváry Antal fordítása):

Most már válassz, mit kell tenned azért, hogy ne tebbened, hanem minden kétséget kizárva Istenben találd meg a dicsőségedet. Ugyanis világi dicsőség vett körül téged, de az isteni gondviselés titkos végzése alapján hiányzott az igazi vallás, amelyet választanod kellett volna. Ébredj fel, nap-pal van! Közületek hányan felébredtek, akiknek tökéletes erényével és az igaz hitért való szenvedéseivel dicsekszünk: akik mindenütt megküzdöttek az ellenséges hatalmakkal, és

azokat legyőzték hősiességük által, saját vérükkel szereztek meg nekünk ezt a hazát. E haza mellé hívunk téged és arra buzdítunk, hogy e hon polgárainak seregéhez te is csatlakozz. E hazának bizonyos mértékben az igazi bűnbocsánat a menedékhelye.³²

„Fák és kövek dőlnek” – Augustinus Hippo ostrománál

A hippói püspök néhány évvel később személyesen tapasztalta meg, milyen egy barbár hadak által ostromlott város polgárainak a helyzete. A vandál törzsek addigra nagy utat tettek meg: 400-405-ben átkeltek a Dunán és a Rajnán, 409-től a belső harcok által megosztott Hispániában telepedtek le. Céljuk az észak-afrikai termékeny római területek megszerzése volt. Ehhez megfelelő alkalmat kínált az, hogy az afrikai területek katonai parancsnoka, Bonifatius comes konfliktusba keveredett a császári udvarral. Ezt a bizonytalan katonai helyzetet kihasználva a vandálok 429-ben királyuk, Geiserich vezetésével átkeltek Hispániából Afrikába. Nemcsak portyázni indultak, vándorolt az egész nép, a vandálok és az alánok, asszonyokkal és gyermekekkel együtt. Miután végigpusztították a partvidéket, Hippo Regius városának ostromára is sort kerítettek, ahol Bonifatius comes sáncolta el magát a maradék haderejével. Az ostrom 14 hónapig tartott; ez idő alatt halt meg Augustinus is. Habár a falak és az épületek megsínylelték a vandál támadást, Bonifatius comesnek a lakosok nagy részét sikerült kimenekítenie, majd erős fegyveres kísérettel Constantinopolisba küldte őket.

Erről az időszakról és benne az idős Augustinus püspök viselkedéséről életrajzírója, Possidius tájékoztat bennünket. Possidius maga is püspök volt, Calama püspöke, és azok közé tartozott, akik a közelgő veszély hírére Hippo városának falai között kerestek menedéket a hozzájuk tartozó hívekkel együtt.³³ Így ír azokról a válságos hónapokról, amelyeket az ostromlott városban Augustinusszal együtt élt át:

Az ellenség féktelen garázdálkodását és pusztítását, amit már végbevittek, és amit készültek tenni, Isten ezen ember [ti. Augustinus] másoknál sokkal magasabbról és egyben mélyebbről látta. Mindenekelőtt a lelkek üdvére és a halottak ellátására gondolt (...) könnyei lettek a kenyere éjjel és nappal, másoknál keservesebben bánkodott és szomorkodott, mert már agg korának végső határára jutott és viselte az életet. Látta ez az ember a gyújtogatásból lakosaival és

épületeivel együtt elpusztított városokat, a falvak ellenség által legyilkolt lakosait, akik közül némelyek elmenekültek, mások szétszóródtak, a papjaitól és szolgálóitól megfosztott templomokat, a mindenhová szétszóródott szent szüzeket és megtartóztatókat, és még ezenfelül azokat, akik behaltak a kínzásokba, mások pedig fogságba kerültek, ahol elvesztették lelki és testi épségüket, hitüket a rossz bánásmód miatt, és mert keményen kellett szolgálni az ellenségnek.

Possidius: *Vita* 28. Györffy Andrea fordítása³⁴

A szenvedés, nyomorúságok, fájdalom hosszas és részletes leírásából itt sem a totális pusztulás képét látjuk, akárcsak a *De excidio urbis Romae*-ban: világos, hogy sokan túléltek a város elfoglalását, és fogságba kerültek. Possidius maga a legsúlyosabb következményként azt említi, hogy egyesek az események hatására elvesztették a hitüket. A könnyek között bánkódó Augustinusnak megint Plótinus szavai jutnak eszébe: „A rengeteg baj közepette valamelyik bölcs mondását ismételve vigasztalta magát, mondván: »Nem lesz nagy az, aki úgy ítéli, nagy dolog, ha fák és kövek dőlnek, a halandók meghalnak.«” (Possidius: *Vita* 28, Györffy Andrea fordítása.)

Possidius a hippói püspök utolsó napjainak leírásával kapcsolatban fontosnak tartotta azt is, hogy saját viselkedését igazolja, vagyis hogy miért hagyta el Calamát, és jött Hippóba az ostrom előtt.³⁵ Azt is fontosnak tartotta, hogy útmutatást, tanácsot adjon Augustinus szavaival, hogy mit kell tenni ilyen válságos, háborús körülmények között az egyházi embereknek. Possidius ezért az általa írott életrajzhoz hozzátartozó Augustinus 228. számú levelét. Ebben egy újabb utalást olvashatunk a földi kövek, az épületek pusztulására azzal kapcsolatban, hogy mitől is kell félni az igaz keresztényeknek ilyen válságos időszakokban: „Inkább attól féljünk, nehogy élő kövekként [vö. 1 Pét 2,5] kitöröltsünk azok közül, akik elhagynak minket, nehogy a földi épületek köveinek és fáinak példájára jelenlétünkben gyújtanak fel” (*Ep.* 228, 7).

A helyes félelem tehát az, ha az emberek nem az ideiglenes haláltól félnek, hanem az örök haláltól, a megpróbáltatásokban pedig az emberi szenvedés általános példázatán túl felfedezhetik a lehetőséget a bűnöktől való megszabadulásra és arra, hogy a földi városok és államok helyett Isten égi városa felé fordítsák tekintetüket. Egyetérthetünk Possidiusszal abban, hogy a hippói püspök saját korának romjait, ledőlő és elpusztuló kőfalait és gerendáit másoknál sokkal magasabbról és mélyebbről látta, és a leomló épületek újjáépítése helyett lelki, szellemi építkezésben gondolkodott az eljövendő Isten városa polgárainak számára.

Jegyzetek

- 1 A barbár támadásokról, illetve a rómaiak és a barbárok közötti interakciókról általánosabb áttekintést nyújt Hartwin Brandt 2006. A témáról, szorosabban Augustinushoz kapcsolódva, részletesebben ír Williams 2004, valamint a barbár fogalmáról Augustinusnál Blönningen 2004 (mindkettő az *Augustinus-Lexikon* szócikke).
- 2 A templomok menedékjoga, az *asylum* nem csak háborúk idején volt érvényes. Békeidőben is a templomokban kereshettek menedéket azok, akiket az igazságszolgáltatás üldözött: szökött rabszolgák, hadifoglyok, adósok, bűnözők. Akaratlan emberölés

esetén az Ótestamentum szerint is menedéket lehetett találni egy szentélyben (Gen 25,45). A hettita, egyiptomi, görög és római civilizációban is létezett ez az intézmény, amelyet a keresztények is igényeltek saját templomaik számára. Az *asylum* jogának megsértésére az augustinusi levélcodexben is találunk példákat: az *Ep.* 1*-ben egy Classicianus nevű világi előkelőt egyházi kiközösítéssel büntetett a püspöke, mivel nem tartotta tiszteletben az egyházi menedékjogot, és fegyveresen tört be a templomba. Ugyanehhez az ügyhöz kapcsolódik az *Ep.* 250 és *Ep.* 250/A is. Az a tény, hogy a gótok 410-ben tiszteletben tartották a templomok *asylum*-jogát,

- Augustinus számára Isten rómaiak iránti kíméletét és a keresztény vallás erejét jelzi.
- 3 Orosius: *Historiarum adversus paganos* I. 16 (PL 31, 663–1174).
- 4 Augustinus reakciójának több eszkatologikus eleme megegyezik más korabeli szerzők reakcióival a barbár támadások értékelésére vonatkozóan. Így például Paulinus Nolanus (*Carm.* 26, CSEL 30, 246–248) és Pelagius (*Ep. ad Demetriadem* 29, 30, PL 30, 43–44) arról írnak, hogy ezeket a történeti eseményeket úgy kell felfogni, mint intést ennek a világnak az átmenetiségéről és az eljövendő világ öröklétéről.
- 5 A *Roma aeterna* eszméjéről a 105. *sermó*val kapcsolatban lásd Rodomonti 1992.
- 6 Kiss 1929, 5.
- 7 A Thagastéba és Hippóba érkező római arisztokrata menekültek közül Melania, Pinianus és Albina africai tartózkodásáról szó esik Augustinus 124., 125. és 126. leveleiben. A thagastei egyházmegyébe érkező menekültekről részletesebben: Brow 2003, 345. A hippói hívek gazdag adományokat vártak a térségükbe érkező római arisztokratáktól.
- 8 A romlandó emberi testtel és emberi építményekkel szembeállítva jelenik meg a *Vallomásokban* (XI. 7) Gervasius és Protasius vértanúk földi maradványának megtalálása Milánóban, amelyekkel kapcsolatban Augustinus kiemeli, hogy romlás nélkül őrződtek meg annyi éven át.
- 9 A 411 végén vagy 412 elején keletkezett *De excidio urbis Romae* a Róma bukása ihlette augustinusi szentbeszédnek összegzésének tekinthető. Részletesebb elemzését lásd: Cannone 1975.
- 10 *Doles ergo ut ploras, quia ruerunt ligna et lapides, et quia mortui sunt morturi?* (Augustinus: *Sermones* 296, 7). Az idézet forrása Augustinusnál Plótinos: *Enneaszok* I. 4, 7.
- 11 Lásd Schmal Dániel elemzését a *De excidio urbis Romae* kapcsán (Schmal 2004).
- 12 Lásd Bara Péter elemzését az eljövendő időkre, a túlvilágra, örökévalóságára és az Istenre irányuló életről Augustinus *sermó*iban (Bara 2012).
- 13 Az emberi intézmények múlandóságáról beszél Augustinus a *Serm.* 105, 9–11-ben is.
- 14 *Ep.* 99, 1.
- 15 Brown 2003, 336–349; Lancel 2004, 644–651.
- 16 A *Ser.* 296, 12-ben egy megtért donatista miatt kesereg a hippói püspök, aki visszatért a katolikus hitről régi vallásához.
- 17 Lancel 2004, 482–494.
- 18 Arról a kérdéstről, hogy Augustinus nem szerette Rómát, és nem osztotta kora római patriotizmusát a *Roma aeterna*ra vonatkozóan, lásd Ghizzoni 1990, 519. Részletes elemzés arról, hogy mit gondolt Augustinus a római dicsőségről: Lettieri 1988, 137.
- 19 Hieronymus az *Ep.* 123, 16-ban kesereg Róma pusztulásáról.
- 20 Lancel 2004, 647 (a *Sermones* 81, 9 fordítása).
- 21 *De excidio urbis Romae* 2.
- 22 Szent Ágoston püspök homíliája Róma városának pusztulásáról. *Pannonhalmi Szemle* 12/2, 2004, 3–10.
- 23 *De excidio urbis Romae* 7.
- 24 Vö. Lettieri 2004.
- 25 *Sermones* 81, 7.
- 26 *Serm. Denis* 24, 4.
- 27 *De excidio urbis Romae* 9.
- 28 *De excidio urbis Romae* 9.
- 29 Az olajpréselés képe a *Sermo Denis* 24, 11-ben is megjelenik.
- 30 A *civitas peregrina* fogalmához lásd Smith.
- 31 Lettieri 1988; Markus 1970.
- 32 Szent Ágoston: *Isten városáról*. I. kötet. Budapest, 2005, 184–185.
- 33 Életrajzáról és Augustinushoz fűződő kapcsolatáról részletesebben: Possidio: *Vita di Agostino, Catalogo di tutti libri, sermoni e lettere del vescovo Sant'Agostino*. A cura di Elena Zocca. Milano, 2009.
- 34 Possidius: *Szent Ágoston élete*. Györffy Andrea fordítása. Vanyó László (szerk.): A III–IV. század szentjei. Budapest, 1999, 255–310.
- 35 *Vita di Cipriano, Vita di Ambrogio, Vita di Agostino*. Introduzione di Christine Mohrmann, testo critico e commento a cura di A. A. R. Bastiaensen, traduzioni di Luca Canali e Carlo Carena. Fondazione Lorenzo Valla, 1975.

Bibliográfia

- Bara P. 2012. „Egy túlvilágra vágyódó keresztény? Szent Ágoston válasza Róma 410-es, Alarich általi feldúlására”: Peres I. – Jenei P. (szerk.): *Az ókori keresztény világ*. Debrecen, 133–157.
- Blönnigen, C. „Barbarus”: A. Fitzgerald (szerk.): *Agostino. Dizionario enciclopedico*. Edizione italiana a cura di L. Alici e A. Pieretti. Città Nuova, 606–608.
- Brown, P. 2003. *Szent Ágoston élete*. Budapest.
- Cannone, G. 1975. „Il Sermo de excidio urbis Romae di Sant'Agostino”: *Vetera Christianorum* 12, 325–346.
- Hartwin Brandt, H. 2006. *Az ókor alkonya. A kései Római Birodalom története*. Budapest.
- Kiss A. 1929. *A De civitate Dei méltatása*. Budapest.
- Lancel, S. 2004. *Szent Ágoston*. Budapest.
- Lettieri, G. 1988. *Il senso della storia in Agostino d'Ippona. Il saeculum e la gloria nel De civitate Dei*. Roma.
- Lettieri, G. 2004. „Civitas in Agostino”: *Parola, Spirito e Vita. Quaderni di lettura biblica* 50, 181–211.
- Markus, R. 1970. *Saeculum. History and Society in the Theology of Saint Augustine*. Cambridge.
- Rodomonti, A. 1992. *Il Discorso 105 di Sant'Agostino e il mito di Roma eterna*. Genova.
- Schmal D. 2004. *Pannonhalmi Szemle* 12/2, 10–11.
- Smith, W. A. „The Christian as Resident Alien in Augustine”: *Word and World* 3/2, 129–139.
- Williams, J. 2004. „Invasioni barbariche”: A. Fitzgerald (szerk.): *Agostino. Dizionario enciclopedico*. Edizione italiana a cura di L. Alici e A. Pieretti. Città Nuova, 846–849.